

Præsterne i trange Aar maatte „give deres fattige Kapellaner Forlov og faa dennem Høkrogen¹⁾ i Munden“, saa burde det sidste besynderlige Udtryk vel have været forklaret ved Henvisning til de Oplysninger, Prof. Sv. Grundtvig giver derom i sin Udgave af Peder Plades Visitatsbog, S. 191.

Som man vil se, vedrøre disse Smaabemærkninger dog ikke Hovedsagen. Af en Historiker af Professor Daaes Sagskundskab og Nøjagtighed kunde man vente, at alt væsentligt tilstrækkelig var taget i Agt, og denne Forventning vil ogsaa ved Læsningen findes stadfæstet. Selvfølgelig kunde der hist og her være gaaet mere i det enkelte; men til Hensigtens Opnaaelse er den Korthed, hvormed Forf. i det hele har fattet sig, vistnok den formaalstjenligste. Ogsaa for danske Læsere vil Afhandlingen, paa Grund af den ovenfor omtalte Lighed mellem norske og danske Forhold, befindes lærerig.

H. F. Rørdam.

A. L. J. Michelsen: Von vorchristlichen Cultusstätten in unserer Heimath. Eine antiquarische Mittheilung. Schleswig. 1878. 8vo.

Idet Tacitus i sin „Germania“ omtaler forskjellige af de nordlig boende germanske Folk, skriver han i det 40de Kapitel saaledes: „Saa findes der Reudigner, Avioner, Anglier, Variner, Eudoser, Suardoner og Nuithoner, værnede ved Floder og Skove. Hos hvert enkelt af disse Folk er der intet Mærkværdigt, men i Fælledsskab dyrke de Nerthus, det er Jorden som Moder, og tree, at denne antager sig Menneskenes Anliggender og drager om til Folkene. Paa en Ø i Oceanet findes der en hellig Lund og i den en indviet Vogn, som er tilhyllet i et Dække. At turde røre ved den forbeholdes en eneste Præst. Han mærker, naar Gudinden er tilstede i

¹⁾ Forf. skriver „Høkragen“ (Originalen har: Høkraagen).

denne Helligdom, og følger efter hende med stor Ærbødighed, naar hun drager ud, trukken af Køer. Da er der Frydedage og hellig Høitid paa alle de Steder, som hun værdiger sit Gjæstebesøg. Ingen Krige begyndes da, da gribes der ei til Vaaben; alt Jern holdes indelukket; da er Fred og Rolighed alene kjendt, alene elsket, indtil den samme Præst leder den af Omgang med de Dødelige mætte Gudinde tilbage til den hellige Lund. Derpaa bliver Vognen, Dækket og, om man tør troe det, Guddommen selv toet i en lønlig Sø; herved gaae Trælle til Haande, som strax druknes i den samme Sø. Deraf kommer en hemmelighedsfuld Rædsel og hellig Uvidenhed om, hvad det maa være, som kun sees af dem, der skulle døe.“

For saa vidt i den anførte Skildring den Guddom, som var Gjenstand for Folkenes Dyrkelse, bliver kjørt omkring paa en Vogn (*vehiculum*), lader der sig paa forskellige Steder hos den ariske eller indo-europæiske Race paavise adskillige Analogier. Tilsvarende Skikke findes endnu i Østen hos den indiske Folkestamme ved nogle af Gudernes Dyrkelse¹⁾, og ogsaa Racens vestlige Stammer have engang kjendt lignende. I Rom blev aarligen Gudernes Moders Billedstøtte paa en Vogn kjørt ud til det Sted, hvor Tiberen optager den lille Flod Almo (nu Aquataccio), og her blev med Billedet ogsaa Vognen afskyllet i Floden²⁾. Hos Gallerne fandtes fordum i Byen Augustodunum eller det nuværende Autun et Billede af en tilsvarende keltisk Gudinde, der her dyrkedes som Personifikationen af den undfangende og fødende Naturkraft; Billedet blev sat paa en med Køer forspændt Vogn³⁾, omkjørt for at bringe Velsignelse over Agrene og Viingårdene og paa Veien af Folket

¹⁾ Acland, A popular Account of the Manners and Customs of India. London. 1847. p. 93, 132, 133.

²⁾ Carpentum, quo vehitur simulacrum, Almonis undis ablui perhibetur. Ammian. Marcellin. XXIII, 3.

³⁾ In carpento. Gregor. Turon. Liber de gloria Confessorum c. 77, i Gregorii Episcopi Turonensis Opera omnia. Opera et studio Theodori Ruinart. Luteciæ Parisiorum. 1699. fol. p. 954. Jvnfr. Amédée Thierry, Histoire de la Gaule sous l'administration Romaine. Paris 1840—1847. I, 304.

hilset med Sang og Dands. Da Gotherne i Slutningen af det fjerde Aarhundrede vare gaaede over Donau og havde taget Ophold i Thracien, lod den gothiske Kong Athanarik dem af sine Undersaatter, der efter Ulphilas Tilskyndelse havde antaget den kristne Religion, og som forlode deres Fædres Skikke, forfølge paa alle Maader og lod saaledes ogsaa et Gudebillede, der stod paa en tillukket Vogn¹⁾, føre omkring foran de Telte, hvis Beboere vare blevne angivne som Tilbedere af Christus, med Befaling til, at de alle skulde falde ned for Billedet og bringe det Offre; de, der vægrede sig derved, bleve tillige med Teltene brændte. Af Olaf Tryggvesøns Saga erfares, hvorledes paa samme Maade et med Klæder dækket Billede af Guden Frey hos Svenskerne, hos hvem han især var Gjenstand for Dyrkelse, ledsaget af Gudens unge Præstinde efter Vinterens Ophør blev kjørt om paa en med Hest forspændt Vogn²⁾, alle vegne modtaget med Gilder og Slagtoffre.

Hvad angaaer den Ø, hvorpaa efter Tacitus's Vidnesbyrd en lignende Kultus fandt Sted, har der baade i ældre og nyere Tid været dem, der have fundet det utvivlsomt, at denne Ø maatte være Sjælland. I ældre Tid var det især en nu forkastet Læsemaade hos Tacitus, som man i denne Henseende tillagde afgjørende Betydning. Efter denne ældre Læsemaade kaldtes nemlig den Guddom, som havde sin Helligdom paa Øen, ikke *Nerthus*, men *Hertha*, og da man i Sjælland ved Leire havde en Dal, der nævntes „Ertedalen“, og i Nærheden havde en Skov og en lille, skjult Skovsø, nærede man ingen Tvivl om, at Ertedalen egentlig burde nævnes Herthadalen,

¹⁾ *Τὴ ξόανον ἐφ' ἀρμαμάτης ἐστῶς.* Sozomen. VI, 37, i Sozomeni Ecclesiastica Historia. Edidit Robertus Hussey. Oxonii. 1860. II, 665.

²⁾ Í vagni. Ólafs Saga Tryggvasonar, Kap. 173, i Fornmannasögur. Kaupmannahöfn. 1825—37. II, 73. Saxo, hos hvem Mytherne om Guden Frey blandes med Sagnene om Kong Frode, «florentissimæ pacis auctor» (den Fredegode), fortæller, hvorledes Høvdingerne efter dennes Død i tre Aar lode ham kjøres omkring paa en prægtig Vogn (*regali vehiculo*). Sax. Gram. Hist. Dan. Ed. Müller & Velschow. I, 256.

idet den havde været Gudinden Herthas Dal, ligesom man snart vænnede sig til at nævne den nærliggende Skov som den hellige Skov og at udlægge Skovsøen, eller Vithe-Sø, som den hellige Sø. I det forrige Aarhundrede og i Begyndelsen af det nærværende blev dette især udviklet af Anchersen i hans Skrift om „Herthadal ved Leire i Sjælland“, af Münter i dennes Afhandling om „Leire i Sjælland“ og af Vedel Simonsen i hans „Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder“, hvor han yttrede: „Hvad som af Alt forekommer mig meest mærkværdigt, er den Omstændighed, at Almuen endnu den Dag i Dag kalder Dalen ved den hellige Sø Ertedal. Havde Almuen kaldet Stedet Herthedal, vilde jeg have troet, at det var et nyere den af en eller anden Reisende opgivet Navn, men netop at den kalder den Ertedal uden Aspiration bestyrker mig tilfulde i min Mening; thi vel har manges Etymolog brudt Hovedet med dette bortkastede H, ja endog tilsidst troet, at Bøndernes Ertesæd havde givet den Navnet, uden at betænke, at den i saa Fald det ene Aar maatte hedde Erte-, det andet Rug-Dal o. s. v., alt efter som det faldt Bonden ind snart at besaae den med Erter og snart med Rug. Det bortkastede H giver derimod netop Navnet dets gamle, ærværdige Form, thi Gotherne kaldte Jorden Airtha, hvilket efter Zahns tyske Grammatik udtaltes Ærtha, altsaa uden Aspiration, en Omstændighed, jeg troer ikke lidet at bestyrke og understøtte den ovenfor anførte Mening om Sjælland som Herthas Ø“¹⁾. Efter at det senere er blevet oplyst, at den af Tacitus omtalte Gudinde ikke hed *Hertha*, et Navn, som ikke findes i noget Haandskrift, men *Nerthus*²⁾, kunde det synes, at den hele Henførelse af denne Gudindes Helligdom til Sjælland derved vilde være bortfalden.

¹⁾ Vedel Simonsen, Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder. Kjøbenhavn. 1813—1816. I, 2, 167—168.

²⁾ *Nerthum*, id est Terram matrem, colunt. Tac. Germ. c. 40. Af Pictet sammenstilles Nerthus med *nrtû*, et af Jordens Navne i Sanskrit (Les Origines Indo-Européennes. Paris. 1863. II, 666.), af Kętrzyński med oldslavisk *nur*, Jord, Land (Die Lygier. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Westslawen und Germanen. Posen. 1868. S. 101.).

Men i den nyere Tid vendte den ældre Paastand tilbage i en forandret Skikkelse, idet den nu ikke længer støttedes til Erte-dalen ved Leire, men til selve det berømte Kongesædes Navn. Da man nemlig ved Grimm var bleven gjort opmærksom paa, at Ordet *hleifra* i Ulphilas gothiske Bibeloversættelse bruges til at betegne et Telt — svarende til det nytestamentlige *σκηνη*, det latinske *tabernaculum*¹⁾ —, hed det sig nu med en Sikkerhed, der ikke stod tilbage for de ældre Forklaringers, ikke blot, at *Hleidr*, Leires Navneform i Oldtiden, utvivlsomt maatte være det samme Ord som det gothiske *hleifra*, men at det ogsaa maatte forudsættes som givet, at denne Betegnelse hidrørte fra den gamle Kultus paa den af Tacitus skildrede Ø, hvor Guddommen havde en omkjørt Helligdom, Vognen med Dække over sig. Denne Mening blev i Norden fremført af Keyser i hans Afhandling „Om Nordmændenes Herkomst og Folke-Slægtskab“ og senere nærmere udviklet af Munch, først i hans „Undersøgelse angaaende Danmarks ethnographiske Forhold i de ældste Tider og om Eensartetheden i Danmarks Befolkning“, derefter i det første Bind af „Det norske Folks Historie“. En Identifikation som den nævnte gjorde begge gjerne gjældende, da den kunde afgive et væsentligt Led i deres eiendommelige ethnographiske Theori, hvorefter den nordiske Folkestamme, hvis Indvandring til Skandinavien skulde have fundet Sted over Ålandsøerne og Norden om den bothniske Bugt gennem Lapland, fra det egentlige Svealand og det norske Hålogaland, fra Mælaren og Thronhjemsfjord var trængt frem nedefter, i Skandinaviens sydligere Egne og navnlig i Danmark fortrængende eller undertvingende og i sig optagende en ældre tysk eller sydgermansk Befolkning, der tidligere skulde have været bosat her. Denne Hypothese om Nordens ældste ethnographiske Forhold havde, som bekjendt, saaledes vundet Munchs Forkjærlighed, at han atter og atter vendte tilbage til den, og at hans livlige Phantasi tilsidst naaede frem til den æventyrlige Forestilling om, at den postulerede Folkebevægelse skulde være fremkaldt ved Chazarernes

¹⁾ Jac. Grimm, Deutsche Grammatik. Göttingen. 1822—26. I, 603.

og andre tyrkiske Folkeslags Fremstormen i det senere Rusland, hvorved den hidtil der bosatte nordiske Befolkning var bleven bragt til ad hine nordlige Veie at indvandre til Skandinavien, hvor Braavallaslaget nu skulde have fundet Sted som det store, endelig afgjørende Sammenstød mellem de indvandrede Erobrere og den ældre tyske eller sydgermanske Befolkning. I Norge fremsatte imidlertid den nylig afdøde Ludvig Kr. Daa allerede i Aaret 1849 flere meget forstandige, især fra en Betragtning af Naturforholdene hentede Indvendinger mod hele denne ethnographiske Theori, idet han tillige fremhævede, hvorledes Munch under de ikke faa Variationer, hvormed han til forskjellige Tider er kommen tilbage til denne Theori, havde gjort sig skyldig i mere end een Modsigelse, og i den klare „Udsigt over den norske Historie“, ved hvis Udgivelse en nyere norsk Historiker har gjort sig fortjent, findes ogsaa ikke uden Grund hele denne Theori opgiven. Hvad særlig den Slutning angaaer, som man havde uddraget af Navnet *Hleidr*, at nemlig dette skulde vise, at Sjælland fordum havde været beboet af tyske Gother, hvis Sprog oplyste Navnets Betydning, der som Betegnelse for den hellige, tjeldede Vogn var gaaet over paa Stedet, hvor denne Helligdom opbevaredes, havde hos os N. M. Petersen allerede gjort den træffende Bemærkning, at man i saa Fald ogsaa kunde finde saadanne tydsktalende Gother paa Island og i det nordlige Norge; thi paa Island boede Thorkel Svarte i *Hleidrargarði*, og han stammede fra den saakaldte Hrafnista-Æt, fra Gaarden Hrafnista, nu Ramsta, i Naumdølafylke¹⁾.

Naar det maa anerkjendes, at de forskjellige Forsøg, hvorved Granskere i Norden have villet godtgjøre, at den af Tacitus omtalte Ø med sin Nerthus-Dyrkelse skulde være Sjælland, ikke kunne kaldes fyldestgørende, maa det paa den anden Side siges, at de Forsøg heller ikke have været heldigere, hvormed man i Tydskland især har villet stemple Rügen som den omspurgte Ø. Dette har været Tilfældet, baade da efter det tilsigtede

¹⁾ Íslands Landnámabók III, 17, i *Íslendinga Sögur*. Kaupmannahöfn. 1829—30. I, 172. N. M. Petersen, Samlede Afhandlinger. IV, 13.

Sted hos Tacitus Gudindens Navn blev antaget for at have været Hertha, og ogsaa nu, da hun efter den rette Text er bleven nævnt Nerthus¹⁾. Ogsaa Rügen har derfor sin saakaldte „Herthasee“, en dyb Indsø i Bøgeskoven Stübnitz paa Øens Østkyst; flere Stene i Nærheden af Skovsøen have her ikke mindre end Stene i Omgivelserne ved Leire maattet afgive Støtte for luftige Syner, og endnu hidlokker denne „Herthasee“'s Ry gjerne de Tourister, der besøge Rügen. Men at stemple Rügen som den af Tacitus skildrede Ø er dog ikke mindre vilkaarligt end at finde den i Sjælland, thi det forholder sig i Virkeligheden ikke saaledes, som man har sagt, at Herthaens Navn er blevet opbevaret i gamle Traditioner paa Rügen, men dette Navn, som var de ældste pommerske Forfattere aldeles ubekjendt, er kun fremkommet som en Frugt af ubegrundet Formodning, efter at man først var bleven vant til at forudsætte, at Tacitus's Skildring gjaldt Rügen, med Hensyn til hvilken Ø det desuden ogsaa kan komme i Betragtning, at den efter de gamle Krønikers Angivelse først paa et langt senere Tidspunkt, i det fjortende Aarhundrede, er bleven heelt løsnet fra Pommern²⁾.

Sjælland og Rügen ere imidlertid ikke ene om at have været udhævede som den af Tacitus omtalte Ø. I Oldtiden stredes syv forskellige Stæder om at have været Homers Fødeby; selv uden Hensyn til Rudbeck — hvis Drømme henførte alt Muligt til det af Mela, Plinius, Ptolemæus og Jordanes som en Ø anførte Skandinavien og saaledes ogsaa ved Gammel-Upsala fandt den skjulte Sø, hvori ifølge Tacitus Trællene forstummedes³⁾ —

¹⁾ Som den første Forfatter, der har henført den af Tacitus omtalte Ø til Rügen, kan nævnes Philip Cluverius i hans *Germaniæ antiquæ Libri III. Lugduni Batavorum*. 1616. fol. p. 107. Af de nyeste Udgaver af Tacitus's Skrift, hvori denne ogsaa af Jac. Grimm foretrukne Forklaring fastholdes, kan anføres: *Cornelii Taciti Germania. Mit Anmerkungen von Bernhard Hüppe*. Münster. 1868. S. 63.

²⁾ Barthold, *Geschichte von Rügen und Pommern*. Hamburg. 1839—46. I, 113.

³⁾ *Nos lacum illum (Blotabrunn, Plutonis puteum) ad occidentalem templi Upsaliensis adhuc habemus. Rudbeckii Atlantica sive Manheim*. Upsalæ. 1675—1702. fol. II, 493.

bliver der, som den følgende Sammenstilling vil vise, et større Antal af Øer, af hvilke hver enkelt har fundet Talsmænd for at have været Nerthus's Helligdom.

Her kunne saaledes først de ældre Forfattere anføres, der fandt det utvivlsomt, at Tacitus's Skildring kun kunde gjælde Helgoland, fordi denne Ø som ingen af de andre kunde siges at ligge „i Oceanet“¹⁾. Betydningen heraf bortfalder imidlertid, da det af andre Steder i Tacitus's „Germania“ umiskjendelig fremgaaer, at Udtrykket „Oceanet“ i dette Skrift ogsaa omfatter Østersøen²⁾. At der hverken findes nogen Lund eller nogen Indsø paa Helgoland, at allerede Adam af Bremen kunde vidne, at „ikke et eneste Træ“ fandtes paa Øen, maa derimod ikke tale mindre mod at foretrække den end den Omstændighed, at de angelsächsiske Missionærer, da de ved Slutningen af det syvende Aarhundrede landede paa Øen, ikke fandt Nerthus dyrket her, men vel Guden Fosete, efter hvem denne hellige Ø dengang kaldtes Fosetesland.

Ogsaa i Vesterhavet, men nærmere ved Fastlandet hensættes den af Tacitus omtalte Ø af en nyere anseet Gransker, Slesvig-Holsteneren Karl Müllenhoff. Denne var strax bleven opmærksom paa Keyser's Afhandling „Om Nordmændenes Herkomst og Folkeslægtskab“ og sluttede sig gjerne til denne Theori, hvorefter Danmark forhen i Aarhundreder havde tilhørt en tysk Befolkning, inden denne underkastedes af de erobrende Nordboer, men har dog ikke med Keyser antaget Sjælland for Øen med Nerthus's Dyrkelse, hvilken han derimod vil finde i en af de nordfrisiske Øer ved Eidermundingen og navnlig i Nordstrand. Argumentet herfor bestaaer deri, at medens Romerne overhovedet kun havde den sletteste Kundskab om Østersøen, havde de derimod selv gjort Besøg foran Elben; „derfor kunde“, efter som Müllenhoff herom

¹⁾ Rerum Danicarum Historia, auctore Joh. Isacio Pontano. Amstelodami. 1631. fol. p. 719, 738. Arnkiel, Cimbrische Heyden-Religion. Hamburg. 1702. I, 81, 132, 174. Elsner, Dissertation sur l'île de la Deesse Hertham ou Erdamme et sur les adorateurs de cette divinité, i Histoire de l'Acad. Royale des Sciences et Lettres. Année 1748. Berlin. 1750. p. 441-464.

²⁾ Tac. Germ. c. 1, 43, 44.

udtrykker sig, „Tacitus give sin skjøne, fuldstændige Beskrivelse af den paa een Gang glade og rædselsfulde Kultus“, „denne Betragtning“, hedder det, „fører med Nødvendighed til Vesterhavet“. I Overeensstemmelse hermed gav han da ogsaa alle de syv germanske Folk, der nævnes som Deeltagere i Nerthusdyrkelsen, Plads i Nordalbingien og paa den jydsk Halvø, nemlig i Tiden forud for dens senere, postulerede Indtagelse af de danske Erobrere, i en Fortid, hvor hele Halvøen endnu kun skulde antages for beboet af tyske Folk¹). At Tacitus, dersom han selv havde tænkt paa Nordstrand eller nogen anden Ø i Vesterhavet, senest maatte have nævnet den i det 37te Kapitel, hvori han endnu dvæler ved det nordlige Germaniens Vestegne, endnu ikke har vendt sig til dettes indre Strækninger (*secretiora Germaniæ*), er et væsenligt Moment, hvortil der ved Müllenhoffs Betragtningensmaade ei er taget Hensyn.

Til en slesvigsk Ø, men til en paa den modsatte Side af Halvøen, i Østersøen liggende, er den af Tacitus skildrede Nerthusdyrkelse ligeledes bleven henført af en anden Slesvig-Holstener, Karl Maack²). Ogsaa han har optaget den norske ethnographiske Theori om, at Danmark forud havde tilhørt tyske Folk, han gjentager endog Munchs Opfattelse af Braavallaslaget som det Tidspunkt, hvorpaa disse Sydgermaner tilsidst afgjort maatte ligge under for Nordgermanerne, men heller ikke han har dog med Keyser og Munch villet gjøre Sjælland til Gudindens rette Hjemstavn; det er derimod Øen Femern, der af ham betegnes som „klassisk-germansk Grund“: „den er den længe forgjæves søgte Nerthus-Ø“. Vistnok er Øen nu næsten aldeles skovløs, hvad Forfatteren formoder at kunne være

¹) Müllenhoff, Die deutschen Völker an Nord- und Ostsee in ältester Zeit, i Nordalbingische Studien. Erster Band (Kiel. 1844.), S. 111—174.

²) Maack, Die Insel der Nerthus, ein historisch-antiquarischer Versuch, i Germania, Vierteljahrschrift für deutsche Alterthumskunde, herausgegeben von Franz Pfeiffer. Vierter Jahrgang (Wien. 1859.), S. 385—414. Maack, Urgeschichte des Schleswigholsteinischen Landes. Theil I (Kiel. 1869.), S. 56—63.

fremmet derved, at de slaviske Vender ved deres Okkupation af den allerede kunne have ødelagt Gudindens hellige Lund, men som Tacitus's skjulte Indsø paa Femern nævner han „der See von Siggen“, som iøvrigt nu ikke længer eksisterer, da den i Løbet af de sidste Aar er bleven udtørret. „Et afgjørende Beviis“ for, at Femern har været Nerthus-Øen, har Maack fundet i den paa den anden Side af Femernsund i Holsteen liggende By *Heiligenhafen*, „thi“, siger han, „det følger med Nødvendighed af Tacitus's Beretning om den hele Nerthus-Kultus, at Gudinden, naar hun drog om til de hende dyrkende Folk, kun kunde komme til dem over Vandet“. Forfatteren viser sig kjendelig tilfreds med at have kunnet give dette „slaaende Beviis“, men feiler dog, for saa vidt han mener med Hensyn til Spørgsmaalet om Nerthus-Øen at have givet „et fra alle tidligere fremsatte Hypoteser forskjelligt Svar“; thi hos os har allerede Suhm, som Forfatteren ikke har kjendt, ogsaa betegnet Femern som den omhandlede Ø, derved netop ligeledes læggende Vægt paa Byen Heiligenhafens Navn¹⁾. Kun i een Henseende mener Maack, der er Arkæolog, at der maaskee kunde opstaae nogen Betænkelighed ved hans Besvarelse af Spørgsmaalet. Da „der See von Siggen“ for nogle Aar siden blev udtørret, „fandtes aldeles Intet, der kunde tjene Resultatet til Støtte, navnlig ingen Knokkelrester af de engang i Søen druknede Trælle“. Men, siger Forfatteren, Arbeidet ved Udtørringen blev kun foretaget af udannede Dagleiere, der lige saa lidt som Arkæologerne dengang havde nogen Anelse om, af hvilken Interesse for Videnskaben Opdagelsen af nogle menneskelige Knokler her vilde være, og som derfor kunne have overseet dem, ligesom der ogsaa i Løbet af Aarhundrederne i den ikke dybe Sø maa være blevet afsat en uhyre Mængde Dynd og Mudder, i hvis Lag dog maaskee endnu saadanne Levninger kunne indeholdes; endelig har Forfatteren ogsaa beroliget sig

¹⁾ Suhm, Om de nordiske Folks ældste Oprindelse. Kjøbenhavn. 1770. 4°. S. 289. Suhm, Om Odin og den hedniske Gudelære og Gudstieneste udi Norden. Kjøbenhavn. 1771. 4°. S. 242—247.

ved den forstandige Betragtning, at man mulig slet ikke har ladet Ligene af Trællene, som havde aften Gudebilledet, forblive i den hellige Sø.

I Overeensstemmelse med Femerns Beliggenhed, og da det antages for en afgjort Sag, at Nerthus-Øen omtrent maa have været et Midtpunkt for de Folk, der deeltog i Gudindens Dyrkelse, henførte Maack ikke som Müllenhoff alle hine syv Folk til Nordalbingien og den jydsk Halvø, men medens nogle faae Plads her, hensættes de andre hos ham deels til selve Øen Femern, deels paa de nærliggende danske eller — som disse efter den antagne ethnographiske Theori jo dengang skulde have været — tyske Øer og deels paa Østersøens sydlige Kyststrækninger. Det er de sidstnævnte, der fortrinsviis have afgivet Udgangspunktet for de Opfattelser, hvorefter forskjellige Andre have tænkt hellere at kunne henføre Tacitus's Skildring enten til den lille Ø Poel paa den meklenburgske Kyst¹⁾ eller til en lille Ø i Peenes Munding ved Wolgast²⁾, endvidere til en af Øerne i Odermundingerne, til Møen eller Bornholm³⁾ og endelig endog til den historisk kun som estisk kjendte Ø Osel⁴⁾.

Naar man betænker, fra hvor mange Sider man saaledes har søgt at besvare Spørgsmaalet om Nerthus-Øen, og hvor lidet det er lykkedes at bringe nogen Besvarelse til almindelig Anerkjendelse, kunde det vel formodes, at det nu vilde være forbi med Lysten til at prøve nye Løsninger af den gamle Gaade. At dette dog ikke er blevet Tilfældet, viser den tyske

¹⁾ F. Bülow, J. Weiske und K. v. Leutsch, Die Germania des Tacitus. Uebersetzt und in volksthümlicher, deutschrechtlicher und geographisch-historischer Hinsicht erläutert. Leipzig. 1828. S. 366—367.

²⁾ Franck, Alt- und Neues Meklenburg. Güstrow und Leipzig. 1753—1758. 4°. I, 87.

³⁾ Jvnfr. Taciti Germania. Recensuit Franciscus Passow. Editio altera auctior. Vratislaviae. 1817. p. 114.

⁴⁾ Jvnfr. Barth, Die altdutsche Religion. Leipzig. 1835. I, 18. Barth, Deutschlands Urgeschichte. Zweite Ausgabe. Erlangen. 1840—1846. V, 118.

„antikvariske Meddelelse“, hvis Titel findes anført oven for den her givne Udsigt over Spørgsmaalets Historie, men dette hidrører vel for en Deel derfra, at Forfatteren heller ikke synes at have havt det fyldigste Kjendskab til sine For-gængere og til, hvorledes den indbyrdes Strid mellem disse nærmere har aabenbaret Utilstrækkeligheden af de alene sikkert foreliggende Data, hvorved man har villet naae til noget Resultat. Forfatteren er Geheimeraad, Dr. A. L. J. Michelsen, der nu i høi Alder — han fyldte nylig sit 78de Aar — lever i Byen Slesvig. Ved sin Fødsel tilhørende Sønderjylland har ogsaa han i politisk Henseende, baade medens han var Professor i Historie i Kiel og senere, efter at han som Professor i Stats- og Folkeret var bleven kaldet til Jena, været en udpræget „Slesvig-Holstener“; i Aaret 1848 sendtes han af den provisoriske Regjering i et Tillids-hverv til Berlin, og i det samme Aar blev han af det første slesvigske Valgdistrikt kaaret til Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt; i Aaret 1864 nedlagde han sit Embede som Forstander for det germanske Museum for friere at kunne virke for den slesvig-holsteenske Sag. I Litteraturen har han som Historiker og Retslærd et anseet Navn.

Paa Spørgsmaalet om, hvilken Ø der hos Tacitus har været Tale om, lyder nu fra Michelsen Svaret saaledes: „Ich antworte mit Entschiedenheit und voller Ueberzeugung: die Insel Alsen“. „Først og fremmest“, siger han, „ligger der allerede *et Beviis* i Navnet paa denne Ø, og det er derfor virkelig meget paafaldende, at man ikke allerede forlængst er kommen paa denne Idee“. „Allerede Navnet paa Øen Als“, gjentager han, „hvormed Beboerne stedse have kaldet den, *beviser*, at Tacitus har sigtet til denne Ø“. Navnet finder han nemlig i det gothiske Ord *alhs*, der paa flere Steder i Ulphilas Bibeloversættelse bruges for at betegne Helligdommen. Efter denne etymologiske Begrundelse af Forfatterens Anskuelse følge flere tilsvarende, der yderligere skulle støtte den. Endnu kaldes paa Als en Skov — et Stykke af Nørreskov — *Hellevith*, og flere Mile derfra, paa den yderste Nordvestspids af Øen, lige tæt ved Alssund, ligger omgiven af Moser den eensomme *Hellesø*, som Eierne nu ere i Færd med at udtørre;

her, hedder det, har man altsaa den hos Tacitus forekommende hellige Lund og hellige Sø. Af de syv germanske Folk, som Tacitus nævner som Deeltagere i Nerthusdyrkelsen, og hvoraf næsten alle, naar Navnene ei skulle fordreies, maae siges kun at forekomme hos ham, nemlig *Reudigni, Aviones, Anglii, Varini, Eudoses, Suardones, Nuithones*, har Zeuss, som bekjendt, i Henhold til Ptolemæus's Angivelse om Anglerne med stor Styrke ogsaa henført de hos Tacitus nævnte „Anglii“ til Mellemelben¹⁾ og ikke engang som Dahlmann herfra villet ladet Anglerne senere vandre Nord paa²⁾, men derimod i det gamle Sagn hos Beda om deres Hjemsted³⁾ kun villet see et efter „Skipper-efterretninger“ gjengivet *Landskabsnavn*, der ligesom den store Ø *Aungull*, nu Engelø, i det nordlige Norge kunde udledes af oldn. *öngull*, en Krog, og sigte til Landets Ombøining. Det kan ikke undre, at Michelsen med saa mange Andre foretrækker at opfatte Tacitus's „Anglii“ som *Befolkningen* i det af Beda nævnte Landskab eller det af Slien og Flensborgfjord omsluttede Angel. Han staaer heller ikke ene i sin Forklaring af Folkenavnet *Reudigni*; thi medens Müllenhoff henførte disse til Marskegnene og vilde udlede Navnet af det tyske Ord *Ried*, Siv eller Rør, har Munch forklaret det som gothisk *Riudingós*, oldnordisk *Rjóðingar*, Beboere af opdyrkede Skov-egne, og altsaa opfattet det paa samme Maade, som naar Michelsen nu bemærker, at „dette hidrører uden Tvivl fra den Udryddelse af Skovene, der efterhaanden er gaaet for sig paa Als og i Sundeved; vi have endnu her specielt Stedsnavnene Rye, Ryde, Rydde, Rødding og flere lignende“. I Forfatterens Forklaringer af de andre Folkenavne tiltager Dristigheden. Tacitus's *Varini*, hvori man gjerne seer det samme Folk som de af Prokopius nævnte Varner og derfor i Almindelighed

¹⁾ Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*. München. 1837. S. 153, 496.

²⁾ Dahlmann, *Geschichte von Dännemark*. Hamburg. 1840—1843. I, 15.

³⁾ *Illa patria, quæ Angulus (∴ Angul) dicitur et ab eo tempore usque hodie manere desertus inter provincias Jutarum et Saxonum perhibetur*. Beda, *Histor. eccles.* I, 15.

sætter ved Warnowfloden, ere ifølge Michelsen Beboerne af *Varnæs-Birk* paa Fastlandet lige over for Als. „*Germania*“'s *Aviones*, hvori Vedel Simonsen vilde see Folk fra Fyen (af *Fjóni*), og som Müllenhoff og med ham Munch have forklaret af gothisk *avi*, Ø, altsaa Øboere, gjenfindes af Michelsen i Avnbøllerne i Sundeved, Beboerne af Landsbyen *Avnbøl*; „dazu kommt“, hedder det, „dasz in diesem Gebiete sich eine Reihe von bedeuteneren Auen findet, die Bewohner wohnen also wirklich zwischen den Auen“. Hertil føier Forfatteren den Bemærkning i Almindelighed, at om endog de af Tacitus omtalte Befolkninger vare beskyttede af Floder og Skove, maae de dog have dannet en sammenhængende Gruppe, da man ikke kan tænke sig deres Deeltagelse i den Kultus, der regelmæssig vendte tilbage til bestemte Festtider, uden under Forudsætning af en vis Nærhed af de Egne, hvorfra Deeltagerne indstillede sig. Michelsen har endelig heller ikke gjort Afkald paa at give en eiendommelig Forklaring af Fælledsnavnet *Nuithones*, som Müllenhoff maatte forandre til *Vithoner* for at kunne udlede det af oldtydsk *witu*, oldnordisk *viðr*, en Skov, og derefter henføre det til Holstenerne eller — som Adam af Bremen nævnte disse — „*Holcetae dicti a sylvis, quas accolunt*“. Michelsen vil i *Nuithones* see de germanske Beboere af selve Øen Als og tilføier: „I Navnet hos Tacitus tør vi maaskee finde *Notmarkernes*. Deres Navn er at udlede af det angelsachsiske *neótan*, det er at nytte, nyde, bruge, og af *mark*; det er altsaa Jordbrugere, Agerdyrkere. Notmark vilde altsaa være Modsætningen til Skovgrunden.“ Kun de to tilbagestaaende Folkenavne hos Tacitus, *Eudoses* og *Suardones*, har Forfatteren, hvad der her ikke skal beklages, opgivet at forklare¹⁾.

¹⁾ En lignende Paaskjønnelse kan ikke ydes Jac. Grimm, der med den uafadelige Tilbøielighed til ikke at lade nogetsomhelst Navn passere uforklaret ikke blot i Tacitus's *Eudoses* gjenfandt Jydernes Navn, men ogsaa snart i Tacitus's *Suardones* har seet Folket med Sværd, gothisk *suaird*, oldtydsk *suërt*, angelsachsisk *svëord* (*Deutsche Mythologie*. Göttingen. 1835. S. 152. *Geschichte der deutschen Sprache*. Leipzig. 1848. II, 613.), og snart har vidst at forklare Folkets Navn von *schwarzer Farbe der Tracht*. (*Göttingische gelehrte Anzeigen*. Das Jahr 1837. I, 171.).

Denne fra „Germania“ hentede Belysning af den danske Ø, som Preussernes Vaabendaad har bragt i Ry i Tydskland, er der, hvor man endnu gjerne vilde opretholde Theorien om en oprindelig sydgermansk, først senere daniseret Befolkning i Danmark, bleven hilset med Bifald. For danske Læsere, der ikke medbringe blind Respekt for den tydske Kritik, behøver det dog neppe med Udførlighed at udvikles, paa hvor usikkre eller aldeles løse Grunde den hele Bygning er opført. Nogle faa Bemærkninger ville her være tilstrækkelige. Imod den angivne Forklaring af den danske Øes Navn som et gothisk Ord taler allerede den Omstændighed, at *Als* kun er en Forkortelse af det tidligere brugte *Alsø*¹⁾; *Als* er her ikke mindre en Genitiv, end *Als* i Navnet paa de to slesvigske Byer *Alslev* i Høist Sogn og *Alslev* i Hjortkær Sogn, og ligesom *Alslev* paa Falster tidligere findes skrevet *Alffslaff*²⁾, tør man vistnok ogsaa i *Alsø* see et oprindeligt *Alfsø*; i denne Henseende er det heller ikke uden Betydning, at det nærliggende Lille Bælt, der oftere findes betegnet som Middelfartsundet (Medalfararsund), i een Saga ogsaa kaldes *Alfesund* (*Álfasund*)³⁾. *Hellevith* og *Hellesø* kunde vistnok betyde den hellige Skov og den hellige Sø, men det gjælder om alle de mange Stedsnavne, der have den samme Begyndelse *Helle-*, at de, hvor ingen ældre Former foreligge fra den Tid, da Sprogafslibningen var mindre fremskreden, ikke blot kunne udledes af Tillægsordet *helgi*, hellig, men ogsaa af Mandsnavnet *Helge* og af *hella*, en

1) Thorkelin, Diplomatarium Arna-Magnæanum. Havnæ et Lipsiæ. 1786. 4°. I, 272. Liber Census Daniæ. Kong Valdemar den Andens Jordebog, udgivet og oplyst af O. Nielsen. Kjøbenhavn. 1873. 4°. S. 26. Knytlingasaga. Kap. 32, i Fornmanna Sögur. XI, 231. Scriptores rerum Danicarum, I, 286. II, 528. VI, 524. VII, 324, 325, 336, 404, 524. VIII, 177, 178, 221.

2) Scriptores Rerum Danicarum. IV, 354.

3) Milli Jótlands ok Fjóna gengr inn *Álfasund*. Gaungu-Hrólf's Saga. Kap. 37, i Fornaldar Sögur Nordlanda. Kaupmannahöfn. 1829-30. III, 361. Jótland er Nørre- og Sønder-Jylland til sammen. Fornmanna Sögur. I, 116. XI, 229.

flad Steen¹⁾. Til *Varnæs*, som har ladet Forfatteren her gjenfinde et af de hos Tacitus nævnte germanske Folk, findes i de af den skandinaviske Folkestamme beboede Lande mangfoldige tilsvarende Stedsnavne, til Exempel i Sønderjylland selv *Vargaard*, i Nørrejylland Byen *Varho* ved Ribe, paa Fyen *Varberg* ved Bogense, hvad enten man iøvrigt nu udleder disse af oldn. *vara*, tage vare, iagttage, hvoraf *vörðr*, et Vagthold²⁾, eller man i flere Tilfælde maatte foretrække at forklare dem af oldn. *vör*, Læbe, Landingssted³⁾. *Avnbøl*, hvori Michelsen ligeledes har villet opdage Avionernes Hjemstavn, er i alt Fald rimeligere blevet sammenstillet med de analoge Stedsnavne, hvori *Avn* forklares som Personnavnet *Agni*. Byen *Notmark* paa Als tør sikkert sammenstilles med Godset *Notfeld* i Angel; dette hedder i Valdemars Jordebog *Nutæfelle*⁴⁾, og om Betydningen af *Nutæ* kan der, naar hensees til Henrik Harpestrengs Brug af Ordet, ikke være Tvivl⁵⁾, Navnet er altsaa Nøddemark eller en med Nøddetræer bevoxet Mark.

Ligesom Michelsens Navneforklaringer altsaa paa ingen Maade have den Beviiskraft, som han har tillagt dem, saaledes er det ogsaa forekommet nærværende Anmelder, at man i den her omtalte „antikvariske Meddelelse“ oftere møder den samme karakteristiske Tilbøielighed til æventyrlige Kombinationer, der endnu hører til Dagens Orden i saa mange lignende. De ældre Forfattere, der henførte den af Tacitus skildrede Kultus til Sjælland og droge Slutninger af *Erte dalen* ved Leire, vilde vistnok, hvis deres Tanke først var bleven fæstet til Als, ikke have draget mindre dristige Slutninger af det derværende *Ertebjerg*, men det er ogsaa endnu kun Side om Side med saadanne Slutninger, at

¹⁾ N. M. Petersen, Om danske og norske Stedsnavne, i Samlede Afhandlinger. I, 176.

²⁾ Kok, Det danske Folkesprog i Sønderjylland. Kjøbenhavn. 1863 —67. II, 430—431.

³⁾ N. M. Petersen, Om danske og norske Stedsnavne, i Samlede Afhandlinger. I, 154—155.

⁴⁾ Liber Census Daniae. p. 16.

⁵⁾ En lytæn *nut*. En dysk mæth *nutæ* kyærnæ. Molbech, Henrik Harpestrengs Danske Lægebog fra det trettende Aarhundrede. Kjøbenhavn. 1826. S. 76, 154.

man kan give nogle af de Kombinationer Plads, som den her anmeldte Afhandling fremsætter. Dette gjælder saaledes, naar dens lærde Forfatter skriver: „I Bondestanden, og navnlig i Tontoft Sogn, gives der Familier, i Særdeleshed blandt Kaadnerne og Indsidderne, der føre Tilnavnet Hellesø. Dette Tilnavn have de fra gammel Tid uden at være beslægtede indbyrdes. Hvorledes skal denne Kjendsgjerning forklares? Vi vide ingen anden Udtydning, end at „Hellesøerne“ i den hedenske Tid vare Liv-egne, som gjorde Tjeneste ved Vaskningen i den hellige Sø. De vare altsaa efter Tacitus, der hvor han taler om den lønlige Sø (*secretus lacus*), de Trælle, der gik til Haande (*servi qui ministrant*).“ Den tydske Lærde har aldeles fattedes Øie for den hos den danske Landalmue saa almindelige Skik at føie Hjemstavns Stedsnavn til Slægtsnavnet; Sagens Sammenhæng er ikke gaaet op for ham, selv efter at han ogsaa uden for Als har forefundet saadanne Hellesøere; af et andet Sted i Afhandlingen erfares det nemlig, at Forfatteren under et Besøg i Gram Herred af de tre smaa, skovomkrandsede Jels Søer, Over- Midt- og Nedersø, ogsaa har fundet den sidstnævnte, den sydligste, stundom nævnt som Hellesø, men ogsaa her finder han det kun „høist paafaldende, at der i Jels Sogn, som det der blev fortalt os, ligesom ved Hellesøen ved Nordborg paa Als, findes Familier i Bondestanden, der fra gamle Tider føre Navnet Hellesø, og som dog ikke skulle være beslægtede med hverandre“. Til en anden af Michelsens phantastiske Forestillinger har formeentlig en Bemærkning i Jensens Statistik givet Anledning. „Det er mærkværdigt“, saaledes hedder det i dette Skrift, „at Lysabild Kirke ligger i een Linie med fire andre Kirker paa Als, i Tandslet, Ketting, Egen og Nordborg, ligesom paa den anden Side Nordborg, Hagenbjerg, Svenstrup, Notmark og Asserballe næsten ogsaa betegne en lige Linie“¹⁾. Det tør vel antages, at det er denne Bemærkning i Forening med den Kjendsgjerning, at ved Overgangen fra Hedenskabet til Kristendommen bleve Kirker oftere opførte netop paa de Steder, som havde været Hedningerne

¹⁾ Jensen, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig. Flensburg. 1840—42. IV, 1604—5.

særlig hellige, der har ledet Michelsen til i hine Kirker at gjenfinde Stationerne paa de Veie, som Nerthus's hellige Vogn fulgte, naar den fra den hellige Lund førtes til den hellige Sø. Til nærmere Begrundelse heraf henvises kun til „det eminent store Antal af Mariekirker paa Als“, idet det nemlig forudsættes som givet, at Tilbedelsen af Christi Moder her har afløst den hedenske Dyrkelse af Jorden som Moder; af Kirkerne paa Als er det imidlertid dog, saa vidt vides, kun Kirkerne i Notmark og Oxbøl, der udtrykkelig omtales som helligede St. Maria, og Kirken i Hagenbjerg som helliget St. Maria og St. Anna¹⁾. Endnu skal her kun henvises til en Kombination, ikke fastere end en Sæbeboble, hvorved Forfatteren finder en Forbindelse mellem Nerthusdyrkelsen paa Als, som han antager at have beviist, og en fra Øen stammende adelig Families Vaaben. I Nærheden af Hellevithskoven ligger paa en med Buskvæxt begroet Bakke, der yder en smuk Udsigt over til Fyen og Ærø, den saakaldte Trandsteen, en anseelig Gravhøi fra Oldtiden. I den store Overliggersteen over Gravstedet vil Michelsen see et Offeralter. Af de adelige Familier af Navnet Holk har een forud været bosat paa Als og der havt flere Eiendomme. Forfatteren antager som utvivlsomt — men uden nogetsomhelst Beviis —, at denne Familie ogsaa engang kan have været i Besiddelse af den i Nærheden af Hellevith liggende, gamle Hellevithgaard. I Familiens Vaaben sees, for her at citere Adelslexikonnet, „en mod venstre Hjørne skraatliggende Steen“²⁾, og dermed er Kombinationen færdig. „Spørge vi“, hedder det hos Michelsen, „hvad skal vel denne store Steen betyde, saa holde vi det for sandsynligt, at det er et gammelt Bomærke af Hellevithgaard, men som viser tilbage til Dækstenen paa det hedenske Alter.“

¹⁾ Jensen, Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig. IV, 1629, 1642, 1645. Kirken i Lysabild var helliget St. Michael, Kirken i Tontoft St. Antonius (Jensen. IV, 1605, 1648.).

²⁾ Lexikon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Kjøbenhavn. 1782—1814. 4°. I, 244. Tab. XLII, No. 155.